

JUKUMS VĀCIETIS JAUNĀKO GRĀMATU GAISMĀ

Šteins V. Dižais kurzemnieks Jukums Vācietis. – Rīga: Zvaigzne ABC, 2010. – 175 lpp.: il.

Войтиков С. Трoцкий и заговор в Красной Ставке. – Москва: Вече, 2009. – 348 с.: илл.

Pāris pēdējos gados Rīgā un Maskavā izdots pa grāmatai, kas vai nu tieši, vai pastarpināti stāsta par Jukumu Vācieti – cilvēku, kurš sabiedrības aptaujas rezultātā iekļauts 100 populārāko Latvijas personu sarakstā. Minētie izdevumi ir visai atšķirīgi, jo vienā izklāstīts viss J. Vācieša dzīves gājums, bet otrā uzmanība koncentrēta uz viņa kā padomju Krievijas visu bruņoto spēku virspavēlnieka darbību.

Skaitliski nelielā latviešu tauta 20. gadsimtā spējusi izvīrīt virkni rezdžamu militāru darbinieku, kuriem bija liela loma Krievijas pilsoņkarā 1918.–1920. gadā. Viņu vidū visizcilākais, protams, bija J. Vācietis, jo laikā no 1918. gada 6. septembra līdz 1919. gada 8. jūlijam, būdams padomju Krievijas visu bruņoto spēku virspavēlnieks, panāca sešpadsmit t.s. lauka (aktīvu) armiju un ap simt divīziju noorganizēšanu un vadīja to sekmīgu cīņu četrās galvenajās frontēs. Starp armiju komandieriem bija Reinholds Bērziņš, Žanis Blumbergs, Roberts Eidemanis, Heinrihs Eihe, Alberts Lapiņš, Pēteris Slavens (vienubrid Dienvidu frontes pavēlnieks), Aleksandrs Stepiņš. Vēl vairāk latviešu komandēja divīzijas un brigādes, bija revolucionāro kara padomju locekļi. Taču tad iestājās laiks, kad valsts vara, par kuru bija cīnījušies, viņus 1937.–1938. gadā fiziski iznīcināja, bet šo cilvēku vārdus uz ilgiem gadiem nodeva aizmirstībai. Konkrēti par J. Vācieti un latviešu strēlniekiem miljoniem cilvēku Padomju Savienībā atgādināja tikai daudzas gadu desmitus vēlāk mākslas filma “6. jūlijs”, kā arī viņiem atkal vēltītas publikācijas. Mūsu dienās to gan ir visai maz, tādēļ katra jauna grāmata par šo tēmu pelna ievēribu.

V. Šteins, kurš diemžēl tā arī nepieredzēja sava darba iznākšanu, sniedzis populārā veidā izklāstītu J. Vācieša dzīves aprakstu, vairāk uzmanības pievēršot viņa komandētā 5. Zemgales latviešu strēlnieku pulka cīņām Pirmajā pasaules karā. Autors devis jaunas un pamatotas ziņas par J. Vācieša politisko uzskatu attīstību ļoti sarežģītajos 1917. gada pirmajos mēnešos, kas lika pārvērtēt attieksmi pret karu, apsvērt strēlnieku lomu turpmākajos notikumos. Norādīti pieredzējušā militārā speciālista savdabīgie viedokļi, neordinārā pieeja dažādu jautājumu risināšanā, viņa personības rakstura iezīmes, kuras tuvināja strēlniekiem. Pirmo reizi lasītājs tiek iepazīstināts ar līdz šim nezināmu J. Vācieša vēstuli toreizējam PSRS aizsardzības tautas komisāram K. Vorošilovam ar lūgumu veicināt viņa Krievijas pilsoņkara vēsturei vēltīta darba izdošanu par 1918. gada notikumu attīstību dažādās frontēs. Nav zināms, vai atbilde tika saņemta, taču lūgumu K. Vorošilovs neizpildīja, turklāt bija viens no tiem, kas par galveno uzvaru organizētāju Krievijas pilsoņkarā iztēloja J. Staļinu.

Galvenais kurzemnieka diženums atklājās jau pieminētajā 1918.–1919. gada periodā, bet par šo visai nozīmīgo viņa dzīves posmu, bez kura

J. Vācietis kā militārs profesionālis tā arī nepaceltos pāri citiem latviešu strēlnieku pulku komandieriem, V. Šteina grāmatā rakstīts pārāk skopi, turklāt ne bez kļūdām. Visas Sarkanās armijas virspavēlniekam un vairākus mēnešus arī padomju Latvijas armijas pavēlniekam (no 1919. gada 4. janvāra līdz 10. martam) nav nopietni piedēvēt Latvijas neatkarības, katrā gadījumā 1918. gada 18. novembra valstiskuma idejas atbalstīšanu. Cita lieta, ka ar viņa visnotaļ veicināto Kolčaka un Deņikina baltarmiju sagrāvi Latvijas neatkarība tika netieši atbalstīta. Tāpat nav vajadzīgā seguma apgalvojumam par J. Vācieša gatavību Latvijā cīnīties tikai pret vāciešiem, bet ne pret pasludināto Latvijas Republiku. Savukārt vilcināšanās ar Liepājas ieņemšanu 1919. gada janvārī liek domāt par atturēšanos nonākt tiešā konfliktā ar Vācijas valsti, kā arī Baltijas jūrā atrodošos angļu eskadru. Pārsteidz V. Šteina kā ilggadēja Latviešu sarkano strēlnieku muzeja direktora neziņa par patiesajiem virspavēlnieka J. Vācieša atcelšanas cēloņiem, kas grāmatā norādīti nepareizi un saistīti ar anekdotiskām baumām par virspavēlnieka aizraušanos ar Napoleona biogrāfiju (sk. 14. lpp.). Tas pats jāsaka par viņa apcietināšanu, par ko autors raksta: “Pagaidām trūkst apstiprinājuma dažkārt izteiktajam apgalvojumam, ka pēc atbrīvošanas no virspavēlnieka amata J. Vācietis bijis uz neilgu laiku arestēts” (163. lpp.).

Grāmatas beigu daļā ievietotais izmantotās literatūras un avotu saraksts gan vairāk uzskatāms par ieteicamās papildliteratūras norādi. Diemžēl šajā sarakstā trūkst atsaucis uz Latvijas Valsts arhīvā esošajiem J. Vācieša manuskriptiem. Netiek pieminēts V. Bērziņa populārais darbs “Es iešu pirmais”,¹ tāpat Zviedrijā vācu valodā kļajā laistā U. Ģērmaņa grāmata par pulkvedi Vācieti un latviešu strēlniekiem Pasaules karā un Oktobra revolūcijā.² Nav saprotams, kāpēc sarakstā nav iekļauta ar V. Šteina līdzdalību čehiski izdotā grāmata par J. Vācieti.³ Šai pašā sakarībā nebūtu ignorējams V. Šaldas sagatavotais dokumentu un materiālu krājums “Latviešu strēlnieki par un pret lieliniekiem. 1915–1920”,⁴ ievēribu pelna V. Stinkuļa publikācijas pagājušā gadsimta 90. gados par latviešu strēlniekiem un viņu komandieriem.

Atšķirībā no V. Šteina sniegtā J. Vācieša dzīves īsā apskata S. Voitikovs monogrāfijā par Ļ. Trocki un savvērestību padomju bruņoto spēku virspavēlniecības Galvenajā mītnē, resp., Lauka štābā, izseko pirmā virspavēlnieka dzīves dramatiskajiem brīžiem, ieskaitot atstādināšanu no augstā amata, arestu un tam vēl togad sekojošajiem notikumiem. Tas patiesi izrādījās dramatisks laiks, saistīts gan ar asām domstarpībām padomju Krievijas politiskajā un militārajā vadībā, gan ar ļoti daudzbuļševiku neuzticēšanos cara laika augstākajiem virsniekiem jeb “vecajiem” militārajiem speciālistiem, gan vispārējo aizdomīgumu un nesaskaņām pretinieku bruņoto spēku grupējumu bīstamības savlaicīgā novērtēšanā. Kaut arī S. Voitikova grāmatas nosauku-

¹ *Bērziņš V.* Es iešu pirmais. Rīga. – Rīga: Liesma, 1984. – 181 lpp.: il.

² *Ģērmanis U.* Oberst Vācietis und die lettischen Schützen im Weltkrieg und in der Oktoberrevolution. – Stockholm: Almquist/Wiksell., 1974. – 336 S.: ill.

³ Jukums Vācietis s – vojāku revoluce. I NW. – Praha: Vydalo Naše vojsko, 1987. – 272 str.: fot.

⁴ Latviešu strēlnieki par un pret lieliniekiem. 1915–1920 / Sastād. V. Šalda. – Daugavpils: Saule, 2006. – 245 lpp.

mā, domājams, galvenokārt lasītāju ieinteresēšanai minēts Ļ. Trockis, tolaik padomju Republikas Revolucionārās kara padomes (RRKP) priekšsēdētājs, politiskais Sarkanās armijas “vadonis”, tajā aplūkoti notikumi vairāk saistāmi ar uzvaru patieso organizētāju virspavēlnieku J. Vācieti. Pētījums balstīts kā uz bagātīgu publikāciju klāstu, tā daudzu Maskavas arhīvu materiāliem. Šāda bāze devusi iespēju krietni pārliecinošāk par citu autoru agrākajām grāmatām un rakstiem izvērtēt un noraidīt it kā Lauka štābā (tas bija izvietots Serpuhovā, t.i., ap 100 km uz dienvidiem no Maskavas) eksistējušu “sazvērestību”. Diemžēl autors nav pacenties pat īsi raksturot štāba uzdevumus un tā daudzpusīgo darbību.

Pret J. Vācieša iecelšanu par virspavēlnieku negatīvi noskaņoti bija daudzi padomju pusei pieslēkušies gados vecie cara laika ģenerāļi, kā, piemēram, M. Bončs-Brujevičs (V. Ļeņina vadītās Tautas komisāru padomes (TKP) lietu pārvaldnieka brālis), kā arī redzami boļševiku funkcionāri. Pirmajiem nepatika virspavēlnieka atbalsts un aizstāvība viņu nopulgotiem kara laika apstākļos Ģenerālštāba akadēmijas saīsinātā 1917. gada izlaiduma enerģiskajiem jaunākās paaudzes virsniekiem, bet otrie nereti katrā “ģenštābista” saskatīja potenciālu nodevēju. Veicot plaša mēroga bruņoto spēku organizēšanas darbu arvien sarežģītākos izvērstas karadarbības apstākļos, virspavēlniekam nācās pārvarēt ne mazums dažādu instanču radīto šķēršļu. Tā bija nepieciešamība iesaistīt Sarkanajā armijā desmitiem tūkstošu karaskolas beigušo virsnieku, ko labi saprata J. Vācietis, vēlāk arī V. Ļeņins un Ļ. Trockis. Kopumā padomju karaspēka daļās Krievijas pilsonkara beigu posmā virsnieku bija vairāk nekā baltarmijās.

S. Voitikova monogrāfijā aplūkotas arī līdz šim mazāk zināmas V. Ļeņina un Ļ. Trocka attiecības. Cenšoties mazināt RRKP priekšsēdētāja ietekmes pieaugumu, V. Ļeņins kā pretstatu Ļ. Trockim atbalstīja J. Staļinu, labi zīnot viņa visnotaļ noraidīšo attieksmi pret militārajiem speciālistiem, arī J. Vācieti. Vienlaikus V. Ļeņins vāca materiālus, starp citu, arī ar J. Daniševska un Ļ. Trocka vilciena (vēlāk Maskavas Kremļa) komandanta R. Pētersona starpniecību, ko vēlāk varētu izmantot pret Ļ. Trocki, arī Lauka štābu un tā veikto organizatorisko un stratēģiski operatīvo darbību. Tā virspavēlnieks J. Vācietis nokļuva V. Ļeņina un Ļ. Trocka konflikta krustugunīs. Dažkārt V. Ļeņinam nācās nogludināt J. Vācieša un Ļ. Trocka attiecības, kuras, svārstoties starp lietišķumu un saspringtumu, ne reizi vien izvērtās visai asas, jo, kaut politiskā aspektā pakļauts RRKP priekšsēdētājam, virspavēlnieks nebūt nebija vienkāršs pavēļu izpildītājs, un Ļ. Trockim bija jārēķinās ar viņa pamatotām iebildēm, gatavību pierādīt secinājumu pareizību. Reiz pēc abu savstarpēja konflikta J. Vācietis pat pauda gatavību pāriet uz padomju Latvijas armiju par komandieri kādam no strēlnieku pulkiem. Ne velti pēc Aizsardzības padomes nodibināšanas J. Vācietis ar saviem ziņojumiem par stratēģiju frontēs u.c. jautājumiem vērsās pie V. Ļeņina kā šīs padomes vadītāja, nevis pie RRKP priekšsēdētāja. Liekas, ka pirmoreiz tik plaši aprakstīta V. Ļeņina, Ļ. Trocka, J. Staļina, F. Dzeržinska, S. Guseva, J. Daniševska, I. Smilgas u.c. atbildīgu boļševiku partijas funkcionāru rīcība un motīvi militāro problēmu un ar tām saistītu norišu izkārtošanā, militāro speciālistu un komisāru iecelšanā, atcelšanā, pārvietošanā utt.

S. Voitikovs atzīst J. Vācieti par prasmīgu stratēģi, taču, pēc autora domām, būtu nepareizi pirmo virspavēlnieku nosaukt par “spīdošu stratēģi”. Mūsu prāt, J. Vācietis tomēr jāatzīst par izcilāko Krievijas pilsoņkara stratēģi, un šādam vērtējumam agrāk vai vēlāk jānabida malā visi iebildumi un atrunas. Autora pārmetumi par J. Vācieša naivajiem politiskajiem uzskatiem (armija ārpus politikas) izraisa pamatotu neizpratni. Varbūt te domāta virspavēlnieka negatīvā nostāja pret komisāru iejaukšanos operatīvo jautājumu risināšanā, kas visreljefāk izpaudās Austrumu frontē (tās pavēlnieka S. Kameņeva un frontes Revolucionārās kara padomes (RKP) locekļa S. Guseva “tandēms”). Tai pašā laikā S. Voitikovs saskatījis J. Vācieti kristālskaidru, kārtīgu, pat pedantisku cilvēku, kas aizstāvējis padotos darbiniekus.

Grāmatā netiek slēpts, ka V. Ļeņins vēlējās viņa norādījumiem paklausīgu virspavēlnieku. Acīmredzot J. Vācietis, kurš uzskatīja, ka militāri stratēģiskajās problēmās viņš orientējas labāk par politiķiem, 1919. gada jūnijā vairs nelikās augstajam postenim pilnīgi atbilstošs, jo mēneša vidū Krievijas komunistiskās (boļševiku) partijas (KK(b)P) Centrālkomitejā tika aplūkots virspavēlnieka jautājums, taču vēl bez izmaiņām. Saasinoties konfliktam starp virspavēlnieku un Austrumu frontes RKP, kas pārmeta viņam uzbrukuma apturēšanu austrumos (kaut gan J. Vācietis jau irstošo Kolčaka karaspēku lika sagraut šaipus Urāliem, neielaižot to Sibīrijā) sakarā ar vairāku karadarbībā neiesaistītu divīziju pārvietošanu no Austrumu uz Dienvidu fronti pret Deņikinu, kā arī uz Judeņiča apdraudēto Petrogradu, S. Gusevs un S. Kameņevs noskaņoja pret J. Vācieti gan V. Ļeņinu, kas bailēs no jauniem kolčakišu panākumiem pietiekami nenovērtēja situāciju Dienvidu frontē, gan citus redzamus boļševikus. Par J. Vācieti sūdzējās arī J. Daniševskis, nespēdams piedot, ka pēc Rīgas zaudēšanas 1919. gada 22. maijā viņš nebija devis pieprasītās divīzijas Rīgas atgūšanai, ko vispārējās stratēģiskās situācijas dēļ virspavēlnieks vienkārši nevarēja atļauties. J. Vācieti neaizstāvēja arī I. Smilga, R. Bērziņš, J. Lencmanis, kuros kā pieredzējušos boļševikos partijas Centrālkomitejas locekļi, domājams, ieklausītos.

1919. gada 3. jūlijā KK(b)P Centrālkomiteja lēma par J. Vācieša atcelšanu no virspavēlnieka posteņa, paredzot viņam “godpilnu militāru norikojumu ar pieklājīgu algu” (260. lpp.). Pret J. Vācieša nomaiņu izteicās Ļ. Trockis, jo saprata, ka nopietna aizstājēja latvietim nav.

Tikmēr aizdomu pilnie čekisti cītīgi meklēja “sazvērestības” pēdas Lauka štābā, kur ieradās arī F. Dzeržinskis. Čekistu izprovocētais un apcietinātais štāba darbinieks – cara laika Ģenerālštāba akadēmijas absolvents virsnieks N. Domožirovs tika piespiests liecināt par “sazvērestību” štābā un sazvērnieku saistību ar J. Vācieti. Balstoties uz arhīvu materiāliem, S. Voitikovs parāda, kā savilkās tumšie mākoņi virs virspavēlnieka un viņa tuvāko līdzgaitnieku galvām. Taču S. Voitikovs kļūdās, minot par J. Vācieša ierašanos Maskavā un viņa uzklaušīšanu Aizsardzības padomes sēdē 1919. gada 8. jūlijā. Kā raksta pats J. Vācietis kādā no saviem manuskriptiem, kas glabājas Latvijas Valsts arhīvā, līdz sēdes telpai viņš tā arī nav ticis, čekisti viņu arestējuši. Aresti notika arī Lauka štābā.

Ar oficiālo versiju par J. Vācieša atbrīvošanu no virspavēlnieka posteņa nāca klajā RRPK loceklis I. Smilga. Sarunā ar laikraksta “Pravda” korespondentu viņš J. Vācieša nomaiņu ar S. Kameņevu pamatoja ar stratēģiska

rakstura nesaskaņām. Tas, protams, tā nebija, par ko intervijas devējs – un ne tikai viņš – labi zināja.

Kas attiecas uz “sazvērestības” lietu Lauka štābā, tad to vajadzēja izbeigt. Pēc apmēram trim mēnešiem Sarkanās armijas un deņikiniešu izšķirošo cīņu priekšvakarā J. Vācietis, pēc tam arī citi šai sakarībā apcietinātie tika atbrīvoti.

Pa to laiku situācija Dienvidu frontē ievērojami pasliktinājās, turklāt jaunā virspavēlnieka S. Kameņeva plāns deņikiniešu sakāvei atstāja pietiekami nenosegtu Maskavas virzienu, kurā pretinieka panākumi kļuva draudoši. 1919. gada septembra pēdējā nedēļā, kad padomju vara atradās katastrofas priekšā, sasauktajam KK(b)P Centrālkomitejas plēnumam vajadzēja būtībā atmest S. Kameņeva plānu un Deņikina sagrāvei izmantot vēl maijā – jūnijā (!) izstrādāto J. Vācieša plānu – to pašu, kurš vēlāk tika piedēvēts J. Staļinam.⁵

S. Voitikovs savā grāmatā ievietojis tādu unikālu vēstures dokumentu kā J. Vācieša 1921. gada 27. oktobrī rakstīto vēstuli V. Ļeņinam. Vēstulē J. Vācietis atklājas kā visnotaļ sevi cienošs cilvēks, kurš nekautrējas citu pēc cita pamatoti atspēkot un noraidīt visus viņam 1919. gadā izteiktos apvainojumus un apmelojumus, kā arī atgādināt viņa izstrādātās stratēģijas pareizību, ko pilnā mērā bija apstiprinājuši notikumu gaita.

Vispār S. Voitikova grāmata iezīmē vairākus jaunus momentus Krievijas pilsoņkara pētniecībā. Liekas, ka strauji tuvojas laiks, kad krievu vēsturnieki kritiski pārvērtēs daudzas vairāk vai mazāk noklusētas vai saduļķotas tēmas, saistītas ar V. Ļeņina un viņa līdzgaitnieku patieso lomu lielvalsts vēsturē. Diemžēl šajā izvērtēšanas darbā līdz pat pēdējam laikam netiek izmantoti J. Vācieša apjomīgie manuskripti, atmiņas un daudzās publikācijas, kam cēlonis ir gan latviešu valodas nezināšana, gan vienkārši informācijas trūkums.

Valdis Bērziņš, Ēriks Žagars

⁵ Vissavienības Komunistiskās (boļševiku) partijas vēsture. Īsais kurss. – Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1948. – 252. lpp.

Мелер М. Места нашей памяти. Еврейские общины Латвии, уничтоженные в Холокосте. – Рига: Рижская Еврейская община, Музей «Евреи в Латвии», 2010. – 471 с.: ил. (Mellers M. Mūsu piemiņas vietas. Holokaustā iznīcinātās Latvijas ebreju kopienas)

Pēc Latvijas valstiskās neatkarības atjaunošanas holokausta izpētē ir paveikts tiešām liels darbs, publicējot gan daudzus pētījumus, gan vairākus atmiņu izdevumus, gan lekciju kursus. Taču klajā nākušais Meijera Melera darbs būtiski

